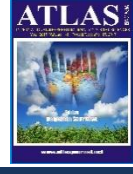

ATLAS INTERNATIONAL REFERRED JOURNAL ON SOCIAL SCIENCES

ISSN:2619-936X

Article Arrival Date: 14.10.2016

Published Date:15.12.2016

2016 / December

Vol 2, Issue:2

Pp:17-24

Disciplines: Areas of Social Studies Sciences (Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences)

İRAN TÜRKLERİNDE SÖZLÜ GELENEK

PRACTICAL TRADITION IN IRAN TURKS

Nabi KOBOTARIAN (AZEROĞLU)

Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları.

ÖZET

İran coğrafyası, büyük Türk nüfusu ile zengin şifahi halk edebiyatına sahip olan Türk yurtlarından. Bölgede bin yıllar boyu yaşayan büyük Türk nüfusu köklü bir sözlü kültür geleneğini ortaya koymuştur. Sözlü kültür geleneğimizin önemli kolunu oluşturan ozan-âşık, uygarlığımızın derinliklerinden kuşaktan kuşağa aktaran Türk kültürünün eşsiz varlıklarıdır. Milli edebiyatın önemli yapıtı olan destan ve hikâyeler ozanların halefi sayılan âşıklar tarafından günümüze ulaşmaktadır. Milletlerin toplumsal gen kodlarını taşıyan sözlü kültür ürünleri bir arkeoloji çalışması gibi değerlendirmek gerek. Arkeolojik çalışmalarda toplumun tarihi varlığı incelendiği gibi destanların arkeolojisinde ise milletin kültürel geçmişi, milli-manevi değerleri ortaya çıkmaktadır. Ozan-âşıkların destan anlatma geleneği derin kültür izleri taşıyan bir gelenektir. Bu geleneğin kökenini araştırmak için âşık-ozan-baksı-şaman çizgisini tarihi aşamalarını incelememiz gerekmektedir. Radloff, baskı ile şaman arasındaki ilişkiyi Proben adlı eserinde belirtmiştir. Bu gün bile çeşitli Türk topluluklarında ozanlar destan söyleme geleneğini sürdürmektedir. Bu geleneğin Azerbaycan bölgesinde de önemli yeri vardır. Eskiden kırk gün kırk gece veya yedi gün yedi gece süren düğünlerde, âşıklar bu süreni destan söylemekle doldurmaları gerekiyordu. Destan arasında âşık farklı konulardan söz açsa da destan sürekliliğini kaybetmezdi. Destan dinlemenin kendine özgü adabı bulunmaktaydı. Destanı erken bitiren âşık iyi âşık sayılmazdı, dinleyicilerin tepkisini bile alabilirdi. Bu bölgede âşıkların insan hayatının üç önemli devresinde görmemiz mümkündür. Doğum döneminde ad koyma törenleri âşıklar tarafından yürütülür, evlenme döneminde düğünü yöneten ve bazı yerlerde ölüm törenlerinde âşıkların varlığına şahit olmuşuz. Bu bildirimizde İran sınırları içinde yaşayan Türklerden bahsettikten sonra Azerbaycan Türkleri ve onların şifahi edebiyat hakkında bilgi vererek bölgeden topladığımız görsel örneklerle konuyu somutlaştırmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İran Coğrafyası, İran Türkleri, Sözlü Gelenek.

ABSTRACT

Iranian geography is a Turkish homeland that has rich Turkish folk literature with rich Turkish population. The large Turkish population who lived for thousands of years in the region has established a rooted oral culture tradition. The poet-lover, who constitutes the important branch of our oral cultural tradition, is the unique being of the Turkish culture that transfers from the depths of our civilization. Legends and stories, which are important works of national literature, are reached day by day by the lovers considered as the successors of the poets. Oral cultural products bearing the social gene codes of nations need to be evaluated as an archeology study. In the archeology of the epics, as in the archaeological studies, the cultural history of the nation and the national and spiritual values emerge. The tradition of Ozan-Aşık narrative is a tradition that carries deep cultural traces. In order to investigate the origin of this tradition, we need to be able to examine the history of the love-poet-bakshi-shaman line. Radloff stated in his book Proben that the relationship between the oppression and the shaman. Even today, the poets in various Turkish communities continue their tradition of singing epics. This tradition also has an important place in Azerbaijan region. In weddings that used to be forty nights or forty nights or seven days and seven nights, lovers needed to fill this drama with epic words. The epic did not lose continuity even though he talked about the different subjects in love with the epic. Listening to the epic had its own adjective. The lover who finished the epic early would not have been a good lover, he could even get the reaction of the listeners. It is possible that in this region we can not see the lovers in three important circles of human life.

Naming ceremonies during birth are carried out by lovers, who managed the wedding during the marriage period and witnessed the presence of lovers in death ceremonies in some places. After we mentioned the Turks who live in the Iranian borders, we will try to concretize the Azerbaijani Turks and their visual examples that we collected from the region by giving information about the oral literature.

Keywords: Iranian Geography, Iranian Turks, Oral Tradition.

GİRİŞ

İran coğrafyası, büyük Türk nüfusu ile zengin şifahi halk edebiyatına sahip olan Türk yurtlarından. Bölgede bin yıllar boyu yaşayan büyük Türk nüfusu köklü bir sözlü kültür geleneği ortaya koymuştur. İran’da yaşayan Türkmenler, Kaşkaylar, Afşarlar, Kaçar’lar, Şahsevenler, Karadağlılar, Karapapaklar, Hamse Türkleri, Eynallular, Baharlular, Kengerlular, Boçağçiler, Karayiler, Bayatlılar, Karaçorlular, Ağaçeri ve Azerbaycan Türklerinin diğer boyları gibi çeşitli Türk toplulukları yaşamaktadır. Bu bölgede âşıklar Türk kültürünün gönüllü elçileri olarak bir yandan ozanlık-âşıklık geleneğini sürdürüp yaşatmakta diğer yandan Türkçenin gelişme ve yayılma ortamını sağlamışlar.

İbni Haldun kendi tarih kitabında “İran Türklerin yurdudur, ancak Fars bilginleri bunu inkâr ediyorlar.” ifadesini kullanmıştır.288 İran Türklüğü gerek halk edebiyatı ürünleri gerekse inanç yönünden her zaman Anadolu’ya bir kaynak olmuştur. Horasan erenlerinin, Anadolu’nun Türkleşmesinde ve Müslümanlaştırmasında büyük etkisi olmuştur. İran’ın her tarafına yayılan Türkler üç bölgede yoğunlaşmıştır:

1. Kuzey Batı Türklerini Afşar, Bayat, Begdili, Bayındır, Kıpçak, Halaç, Tekeli, Şamlı, Usanlı, İspirili, Karagözlü, Buçarlı, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Rumlu, Ustaclu, boyları oluşturmaktadır. Bu boylardan Kıpçak ve Halaçlar hariç diğerleri Oğuz boylarındandır.
2. Kuzey Doğu Türklerinin çoğunu Türkmenler oluşturmaktadır. Ayrıca Geraylı, Temirtaş, Çağatay, Celayir, Karşıkuzey, Afşar ve Bayat boyları da bu bölgede yaşamaktadır.
3. Güney ve Orta İran Türklerinde Kaşkaylar, Hamseler, Huzistan Türkleri, Kirman Türkleri ve İsfahan Türkleri yaşamaktadırlar.

ÂŞIKLIK GELENEĞİ

Âşık-ozan sözlü geleneği sinesinden nesillere aktararak Türk dilinin gönüllü kültür taşıyıcı görevini de üstlenmişler. Türk dilinin en arı en duru şeklini kullanarak dilimizin gelişmesi ve yayılması açısından önemli bir işlevi olmuştur. Bu geleneğin Azerbaycan sahasında önemli bir yeri vardır. Bölgedeki âşıkları, insan hayatının üç önemli evresinde; doğum, evlenme ve ölüm törenlerinde görmemiz mümkündür.

Âşıkların, eski şaman-kam-ozan tipinin günümüzde İslami kültür daire çerçevesinde değişim geçirerek ortaya çıktığı bilinmektedir. İslami kültür çerçevesinde İslami değerlerle harmanlaşan şaman-kam-ozan kültürü yeni değerler kazanarak âşık tipini ortaya koymuştur. Göçebe hayat tarzının yerleşik hayata geçmesi, gezgin ozanların oba oba gezerek destan anlatma işine son vererek yerini hak âşığı diyerek yerleşik düzene ayak uyduran kişiye bırakmıştır. Efendiyev ozan-âşık ilişkisini şöyle tanımlamıştır: “Dün toplumun sözcüsü ozan iken bugün yerini âşık almıştır. Oğuzların en eski şairi olan ozanlar, aslında birkaç işi birden yapabilen insanlardır. Onlar şairliklerinin yanında sihirbazlık, musikişinaslık, rakkaslık, hekimlik ve benzeri işleri de üstlenirlerdi.

Yüz yıllarca kopuzlarıyla sanatlarını icra eden ozanların, yaşadıkları dönemlerle takip eden dönemlerde büyük ilgi gördüğüne inandığımız şiirlerinden günümüze kadar gelebilenleri son derece azdır. Altay Türklerinin “Kam”, Tunguzların “Şaman”, Moğol ve Burgatların “Bo” ve “Bukuc”, Yakutların “Oyun”, Samoyetlerin “Tadıben”, Fum- Ugurların “Tiotoeji” (bakıcı), Kırgızların ise “Bahşi”, “Bahsi” adını verdikleri bu sanatkarın günümüzdeki temsilcileri de

sayısı azalmıştır (Efendiye, 1981: 175). Türk boylarının hemen hepsinde görülen destan söyleme geleneği farklı ellerde farklı adlarla belirtilmektedir. Kazak Türkleri arasında destan anlatılanlara cıra, akın ve cırlamak adı verilmektedir. Kahramanlık ve âşık konulu destanla kopuz ve dombura eşliğinde söylenir. Özbek Türklerinde Bahşi adlanan bu kişiler, Türkmen sahasında da bu adla tanınmışlar. Kırgız Türkleri bu geleneğe Comok ve Köönö adı verseler de onlarda Manasçıların Manas söylemesi ağırlık basmaktadır. Destan anlatıcısı için Türk toplulukları farklı adlandırmalarda bulunmuştur: Karl Reichl'in tespitlerine (2002) göre; Yakutlar arasındaki destan anlatıcısına "oyun" veya "olonghohut" denilmektedir. Epik Şiir veya destanî şiir anlamına gelen "olongho" kelimesinden türetilmiş olan bu kelime, Kazak ve Türkmenlerde "öleğ" şeklinde kullanılmaktadır. Destan anlatıcıları, Anadolu ve Azerbaycan Türklerinde "Âşık, Ozan", Türkmenlerde "Dassançı ve Bağşı", Kırgızlarda "Comokçu, Manasçı", Kazaklarda "Akın, Cırçı ve Cırav", Karakalpaklarda "Jırav, Baksı", Uygurlarda "Meddah, Dastançı,

Blagga Rafael, (1997), "İran Halkları El Kitabı".s. 312.

"و في الكتب ان ارض ايران هي ارض الترك....فاما علماء الفرس و نسابتهم فيابون من هذا كله".

تاريخ ابن خلدون (ق ١، ج ٢، ص ١٥٤)، المسمى بكتاب العبر و ديوان المبتدا و الخبر، في ايام العرب و العجم و البربر و من عاصرهم من ذوي

السلطان الاكبر، منشورات موسسه الاعلمي للمطبوعات، بيروت، لبنان.

Goçagçı", Tatarlarda "Çaçan", Başkurlarda "Sasan", Altay Türklerinde "Gayçı veya Kayçı", Özbeklerde ise, "Bahşi, Dastançı ve şâir" olarak adlandırılmıştır (Reichl, 2002: 66). Destan anlatma geleneği derin kültür izleri taşıyan bir gelenektir. Bu geleneğin kökeni araştırmak için âşık-ozan-baksı-şaman çizgisini tarihi aşamalarını incelememiz gerekmektedir. Radloff'un belirttiği gibi bahşi veya baksa sözcüğünün kökü bakmak filinden gelmektedir (Köprülü, 1989: 153). Radloff'un baskı ile şaman arasındaki ilişki hakkında bilgilerine Proben adlı eserinde rastlıyoruz:

Radloff araştırmalarında, Kırgız baksılarını şöyle anlatmıştır: "Baksa, çok eski şamanların zamanımıza kadar gelen örneklerinden biridir. Hastalıklarda yardımcı olmak için çağırılırdı.

Baksaların şamanların davulu yerine, iki telli bir kemeçeleri vardı. Kenarları zillerle ve ses veren maden parçaları ile süslenmiştir. Buna "Kobus" derler. Bir de asa taşılırdı. Değnek şeklindeki bu asanın da başında bir çingirak ile maden parçaları vardı. Kopuzunu çalmaya başlar ve çevresindekileri, etkisi altında tutmak isterdi."

Kutsal olarak nitelendirilen destan metinleri ve onların büyük bir ihtimamla icra edilen merasimleri, Türk destancılık geleneğinin kam-ozan kökenini ve mitolojik dönem ile organik bağını ortaya koymaktadır. Altay Türklerinde destan okuma geleneğinin tam bir ritüel formunda olması; destanın icrası için en az 25 kişilik bir dinleyici topluluğunun bulunmasının şart koşulması, destan anlatma geleneğine verilen değeri göstermektedir. Kırgız Türkleri de, Manasçı'nın icrası sırasında koyunların, hırsızlardan ve kurtlardan korunduğuna, Manas'ın icrasının doğum yapmakta olan hanımın kolayca doğum yapmasını sağladığına inanırlar. Bunun yanında Altay Türklerinin "Jangar Destanı"nın birçok belalarla dolu olması nedeniyle icra edildiğinde belaları def edeceği inancı, Dolganların "Olongho"nun icrasının çeşitli hastalıkları iyileştireceği inancı ve uygulaması da mevcuttur (Çobanoğlu, 2006: 69).

Bugün de çeşitli Türk topluluklarında bu ozanlar destan söyleme geleneğini sürdürmektedir. Bu geleneğin Azerbaycan bölgesinde de önemli yeri vardır. Kırk gün kırk gece veya yedi gün yedi gece süren eski toylarda, âşıklar bu süreni destan söylemekle doldurmaları gerekiyordu. Destan arasında âşık farklı konulardan söz açsa da destan sürekliliğini kaybetmez. Bazen

yanındaki balaban çalan da kısa anlatılarla katkıda bulunur. Ancak âşığın söylediği destan toyun asıl destanıdır ve destan bittiği zaman toy da bitmiş olur. Destanı erken bitiren âşık iyi âşık sayılmaz ve halkın tepkisini bile alabilir (Kobotarian, 2013: 86).

İlhan Başgöz, 1967 yılında Tebriz, Urumiye ve Hoy'da yaptığı araştırmalarını "İran Azerbaycan'ında Hikâye Anlatma Geleneği" adlı makalesinde bir araya getirmiştir. 290 Bu çalışmada bölgedeki âşıklarla görüşmüş birçok hikâye derlemiştir. Başgöz çalışmasında bu bölgelerde hikâyelerin âşık kahvelerinde anlatıldığını belirtmektedir. Özellikle kırsal bölgelerden şehre gelen insanlar, tarafından rağbet görür. Bunlar alışverişlerini yapıp, işlerini bitirdikten sonra köyelerine dönmek için otobüs saatini beklerler. Bu süre için hem az parayla uzun süre geçireceği hem de eğlenileceği meşgale lazımdır. Bunun için de âşık kahveleri bulunmaz nimettir. Her âşığın ne zaman hikâye anlatacağı bellidir. Dolayısıyla âşık sırası geldiğinde sazını alır ve meydana çıkar. Misafirlerine ne anlatacağını söyler. Bazen de hikâyeyi misafirler belirlerler ancak belirleyici kişi genellikle önde gelen kişilerden olur.

Bu durumda bu kişi âşığa bahşış vererek istediği destanı âşıktan anlatırır. Daha sonra da destanı anlatmaya başlar. Kahvede her gün aynı hikâye anlatılmaz. Genellikle çeşitli hikâyelerden bölümler anlatılır. Bu da her gün gelen kişilerin aynı hikâyeleri dinlememeleri içindir (Başgöz, 1970: 402). Bu saha aynı zamanda Anadolu âşıklarına ilham kaynağı olmuştur. Hem Türkiye'de hem Azerbaycan'da tanınan ortak âşıklardan Garacaoğlan, Âşık Şenlik, Âşık Garip, Kerem Dede, Tahir Mirza, Yahya Bey Dilgem, Âşık Ali, Âşık Hüseyin Cavan, Han Çoban, Hasta Kasım, Âşık Alesger, Tufarganlı Abbas'ı adlandırabiliriz (Alptekin, 1999: 31). Meherrem Kasımlı'nın da belirttiği gibi birçok âşık destanı incelendiğinde, âşıkların bu bölgede yetiştikleri daha sonra diğer bölgelere gittikleri anlaşılmaktadır.

Ensar Aslan, Doğu Anadolu ve Azerbaycan sahasında halk hikâyeleri anlatma geleneği konusunda şu bilgileri vermektedir: "Bu bölgelerde anlatılan hikâyeler çoğunlukla eski üstatların tasnif etmiş olduğu türkülü hikâyelerdir. İran ve Azerbaycan'da en çok anlatılan halk hikâyeleri yine eski ustaların tasnifidir. Bunlar Tufarganlı Abbas ile Gülgez, Şah İsmail, Aslı ile Kerem, Tahir Mirze, Kurbanı ile Gülgez, Âşık Valeh, Hacer Hanım, Kçroğlu kolları, Emrah ile Selvi Hanım ve Âşık Garib'tir. Burada her iki bölgede de ufak tefek farklılıklarla aynı hikâyenin anlatıldığı dikkati çekmektedir. Bunu da bölgelerin din, dil ve kültür birliğine bağlayabiliriz" (Aslan, 2003: 147). Tebriz âşıkları düğünlerde, kahvehanelerde ve bulunduğu diğer yerlerde töreni yürüten kişi olarak birçok işlevi bir yerde yürütmektedir. Âşığın yürüttüğü ortamda tiyatro, şiir, müzik iç içedir. Fakat her şeyden üstün olan anlatımdır. Âşık duygu yüklü şiirlerini sazıyla ifa ederek dinleyici üzerinde şiirlerin etkisini daha da artırmaktadır (Kobotarian, 2015: 151).

Tebriz âşıklarının dilinde saf Türkçeyi bulmak mümkündür. Âşıklar, Türkçenin yapısına uygun şiirlerin yanı sıra düz anlatımlarında da Türkçenin sözdizimine uygun bir anlatıma sahipler. Bu ifalarda mitolojik anlatım ve arkaik sözcüklere rastlamaktayız. Sözlü kültürün yok olup gitmesini önlemek ve bu kültürü yazılı edebiyata kazandırmak amacıyla Tebriz âşıklarından derlediğimiz destanlardan Şikâri Destanı ve Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı, Türk Dil Kurumunun yürüttüğü Türk dünyası destanları tespit ve Türkiye Türkçesine aktarma projesine dâhil olmuştur. Şikâri Destanı 2013 yılında kitap halini almış, Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı yayım aşamasındadır. Âşıkların Destan Anlatma Geleneği Tebriz âşıkları arasında destan anlatımının belirli zamanlara mahsus olmadığı ancak bazı aylarda daha yoğun görüldüğünü tespit ettik. Çobanoğlu (2011) Anadolu sahasında destan anlatma zamanları konusunda bu bilgileri vermektedir: "Müslüman Türkler arasında Ramazan ayı, destan anlatımı için kelimenin tam anlamıyla bir sözlü edebiyat ve sanatlar festivali mahiyetindedir. Doğal olarak bu durum destan anlatma geleneğini ve destanların repertuarını bile etkilemiş daha doğru bir ifadeyle belirlemiştir. Günümüzde gelenek çevresi neredeyse yok olmak üzere denilebilecek kadar daralmış olan uygulamaya göre, iftar sonrasında sahura

kadar âşık kahvehanelerinde âşıkların Koroğlu kolları başta olmak üzere destanlar ve halk hikâyeleri icra edilir. Kahvehane sahipleri âşıkları Ramazan ayından önce bir aylığına anlaşırlar ve âşık bu bir ay boyunca (Kadir gecesi ve arife geceleri hariç) kahvehanelerde sanatını icra ederek müşterileri eğlendirir. Ücretini de ya kahvehanedeki satıştan yüzde üzerinden ya kahvehane sahibi ile anlaşılan miktar olarak ya da kahvehanede toplanan parsa yahut bunların değişik bir kombinezonuna usta bir âşığın bir Ramazan boyunca anlatabileceği miktarda bir destan stokuna sahip olmasına gerektiriyor ve çoğunlukla da Ramazan'ın her gecesine bir hikâye anlatabilecek şekilde otuz hikâye veya destan bilme ölçüyünü getirmiş ve geleneği bu yönde şekillendirmiştir (Çobanoğlu, 2011, s. 87).

KAHVEHANELERDE DESTAN ANLATMA GELENEĞİ

Anadolu sahasında kahvehanelerde sazlı sözlü gelenek konusunda ilk tespitler Halit Bayri tarafından kaleme alınmıştır. Çalgı kahveler adı verildiği bu kahvehaneler ile ilgili bu bilgiler verilmiştir: Çalgı kahvelerde saz ve söz fasıllarına Ramazan gecelerinde teravih namazından çıkıldıktan sonra başlanır ve aralıksız devam edilirdi. Bu destanlar okunurken “Ah, of, aman, yazık” sesleri işitilir, dinleyenler arasında ağlayanlar bile bulunurdu. Çalgılı kahvelerde saz çalınır, destan, mani, koşma okunurken Prof. Dr. Muharrem Kasımlı'nın belirttiği gibi Azerbaycan şifahi edebiyatının kolu Azerbaycan ve Türkiye’de olsa gövdesi İran sınırları içinde olan Azerbaycan’dadır. Bu bölgeden derlediğimiz âşık destanları Anadolu ve Azerbaycan coğrafyasında bilinen destanlardır. Anadolu coğrafyasında bilinen Koroğlu kolları, Şah İsmail Destanı, Aslı ile Kerem Destanı, Tahir ile Zöhre Destanı ve diğer birçok destanın kökü bu coğrafyada bulunmaktadır.

Âşık kahvehanelerin Kars, Erzurum ve Doğu Anadolu’nun birkaç şehrinden olduğu tespit edilse de bu geleneğin zayıfladığını görmekteyiz. Özkul Çobanoğlu kahvehanelerin 16. yüzyılın ikinci yarısında tekkelerin yanı sıra sosyal kurum olarak ortaya çıktığını topluca eğlenilen, çeşitli sosyo-kültürel faaliyetlerde bulunan yer olarak tekkelerdeki uhrevi bir neşe ile yapılan toplu eğlenmelerin kahvehanelerde dünyevi bir karakter kazandığını belirtir. Âşık edebiyatının çıkışını halk kültürü ve diğer geleneklerin yanı sıra ozan-baksı ve tekke kültürü geleneği üzerine kurulan bağımsız bir edebiyat biçimi olarak çıkışını kahvehanelere bağlar (Çobanoğlu, 1999, s. 55).

Kahvehaneler toplumun bütün kesimlerine açıktır. Kahvehaneler, bir iletişim yeri olarak kültürel etkileşimlerin ve bunlara dayalı değişim ve dönüşümlerin gerçekleşmesini sağlayarak Osmanlı halk kültürünün ortak referans noktalarının oluşma zeminini oluşturur (Çobanoğlu, 1999, s. 60). Çobanoğlu'nun bu tespitini Azerbaycan sahasında da geçerli olduğunu anlayabiliriz. İlhan Başgöz'ün (1970) tespitine göre Tebriz’de hikâye anlatım sezonundaki dinleyicilerin neredeyse tamamı şehre iş ya da başka şeyler için gelen köylüler ve bazı aşiret üyelerinden olmuş, âşık onlar olmadan geleneğe dayanan bu sanatı icra edecek bir dinleyici kitlesi bulamaz. Bugünkü dinleyici kitlesine baktığımızda köylerden göç eden ve yerli kişilerin olduğunu gördük. Bu çalışmada bu bilgilere yer verilmiştir: “Tebriz’de bütün bir yıl boyunca sabahtan akşama kadar bütünü ile hikâye anlatımına tahsis edilmiş iki kahvehane vardır. Bunların ilki, alışveriş mağazalarının bulunduğu ana cadde olan Pahlavi Hiyabanı yakınındaki Şehir parkı Bağ Hiyabanı karşısında bulunur. Bu kahvehane, işleticisi olan kişinin adı ile “Hüseyin Tirendaz Kahvehanesi” olarak adlandırılır. İkincisi ise şehrin eski bir bölümünde çok dar bir sokak üzerinde bulunur. Bu kahve ise “Meşehmet kahvehanesi” diye adlandırılır. Urumiye’de ise kahvehane şehrin göbeğinde bulunmaktadır. Hoy’daki ise oldukça küçüktür ve gerçek bir kahvehane değildir, ama kahveyi işleten kişinin kendisi de âşık Arsalan Talebi adında bir âşıktır”.

Bugün Tebriz’in bir kaç kahvehanesinde destan söyleme geleneği devam etmektedir. Kimi zaman destan anlatmak yerine bu kahvehanelerde âşık mahnıları söylenmektedir.

Kahvehaneye çay içmek için gelen kişiler bir destanı veya destanın bir bölümünü bahşiş karşılığında âşıktan dinlerler. Bu kahvehaneler çoğu Tebriz'in göçebe alan yerlerinde bulunmaktadır. Bunun nedeni göçebe insanların milli kültürlerine daha çok değer vermekte olduğunu anlamak mümkün. Hesen Tirendaz Kahvehanesi eskiden beri âşıkların toplandığı yer olmuştur. Bu kahvehanelerde âşık kahvehane sahibiyle anlaşarak daha çok müşterinin girmesini sağlamak için belirli günlerde belirli saatler arasında sanatını ifa eder. Âşık topladığı bahşişlerin bir kısmını kahve sahibine vererek onunla anlaşır.

Günümüz Tebriz âşıklı kahvehanelerinden olan Çiçekli Kahvehanesinde yaptığımız araştırmada âşıkların kahvehanedeki hareketlerini gözlemlediğimizde bu sonuca varılmıştır: Âşık yanındaki kavalcı ve balabancılı ile kahvehanenin orta bir yerinde bulduktan sonra programına başlar. Orada bulunanların dikkatini çekmek amacıyla balabancılı bir havayla giriş yapar. Kavalcı da bu girişte ona eşlik edebilir. Daha sonra âşık divanı adını verdiğimiz öğüt verici ve bazen dini içerikli şiirler okumaya başlar. Âşık ve beraberindeki balabancılı ve kavalcı resmi ortamlarda âşıkların milli kıyafetlerin giyseler de bazı kahvehane ortamında günlük elbiseyle de çıkabilirler. Tebriz âşık kahvehanelerinde tespit ettiğimize bir husus kahvehane ortamında sazı kılıfından çıkarmak için alınan bahşiş (köynek çıkarma) göz ardı edilebilir. Bu uygulama düğünlerde daha katı bir şekilde görülmektedir. Mahnı söylenen kahvehanelerde ilk istek gelene dek âşık sesinin ısınması ve ortamı hazırlamak için üstat-nâme okur. Divanı adı da verilen bu parça genelde öğüt verici şiirlerden oluşmaktadır.

Mahnı söyleyen âşıklar ile destan söyleyen âşıkların ortak yönlerinden biri de her iki âşığın meclisiöğüt verici şiirlerle başlamasıdır. Mahnı söyleyen âşık bir şiir ile meclisi açsa da destan söyleyen âşık üç üstat-nâme söylemektedir.

Tahran'da Lâlezar-nov caddesinde Arif Gâsîmi yönetiminde Azerbaycan Kahvehanesi adlı kahvehanede âşıklar ve Türk müziğiyle uğraşan şahıslar bir yere toplanırlar. Buraya toplanan âşıkların önde gelenleri âşık Cavadi, âşık Sulduz, âşık İmran gibi âşıkları adlandırabiliriz. Ayrıca Tahran'ın Abdul Abâd mahallesinde âşıklar kahvesinin bulunduğunu tespit ettik.

SONUÇ

İran Azerbaycan'ı Türk kültürü açısından çok önemli bir bölgedir. Minorsky'nin Halaç Türklerini İran'ın merkezinde keşfetmesi daha sonra Gerhard Dorefer'in Halaç Türkçesi üzerinde incelemeleri ve bulguları bu bölgenin Türk kültürü açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Âşıkların sözlerinde Türkçenin en temiz ve en doğru şeklini bulabiliriz. Şiirlerinde Türkçenin yapısına uygun olan hece ölçüsünü kullanmalarının yanı sıra sözlerinde Türkçenin söz dizimi ve yapısına en uygun şeklini görmekteyiz. İran Azerbaycan'ı bölgesi şifahi edebiyat yönünden zengindir, bölgenin âşıklarında da birçok destan (hikâye) anlatımlarında atasözleri, deyimler, alkış ve kargışları yaygın şekilde görmekteyiz. Alkış ve kargışlar âşık sözlerin ve âşık destanların renklendiren anlam yükü ağır olan kalıplardır. Bu sözler bir taraftan anlatımı güçlendirerek duyguları daha belirgin şekilde ifade etmesine yardımcı olur diğer taraftan anlatımı zenginleştirmektedir. Bu bölgedeki deyimler, atasözleri, masallar, halk hikâyeleri ve âşık destanları el değmemiş bir hazine gibi gün yüzüne çıkmayı beklemektedir.

KAYNAKÇA

Sözlü Kaynaklar:

Âşık Yedullah Eyvazpur, (Şikâri Destanı'nı derlediğimiz âşık) yaş 81, Tebriz.

Âşık Hesen İskenderi, yaş 67, Tebriz.

Âşık Hesen Gaffari, (vefat etmiştir), 2002 yılında görüşmede derlediğimiz Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı.

Dr. Hüseyin Feyzullahi Vehid, yaş: 60, Tebriz.

Prof. Dr. Meherrem Kasımlı, yaş: 57, Bakü.

Yazılı Kaynaklar:

AKPINAR, Yavuz (1997), “Türkçülük ve Azerbaycançılık Kavramları Hakkında Bazı Düşünceler” Kardeş Edebiyat. 39. sy. 34-39. s. Erzurum.

ALPTEKİN, Ali Berat (1999), Azerbaycan ve Türkiye’de tanınan ortak âşıklar, Türk dünyası dil ve edebiyat dergisi. 7. sy. 33-42. s. Ankara.

ALTAYLI, Seyfettin (2005), Azerbaycan Türkçesi Deyimler Sözlüğü. Ankara: Prestij.

ALKIN, Selçuk (1998), Azerbaycan Coğrafyasının önemi. Azerbaycan birinci uluslararası sempozyumu bildirileri, Ankara: AKMY.

ARAN, M. Sanan (1963), “Azerbaycan” Türk Kültürü Dergisi, 8. sy. 55-59. s. TKAE. Ankara.

ARTUN, Erman (2005), Âşık Geleneği ve Âşık Edebiyatı, Akçağ, Ankara.

ASLAN, Ensar (2003), Halk Bilimi Araştırmaları, Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Yayınları.

ATSIZ, H. Nihal (1969), “Makaleler I. İran Türkleri”, İrfan Yayınları, İstanbul.

BAŞGÖZ, İlhan (1970), “İran Azerbaycan’ında Hikâye Anlatma Geleneği” Journal Of America Folklor. 330. sy. 391-405 s.

BORATAV, Pertev Naili (1982), “Türk Destanları Tekniklerinin Bugünkü Vaziyeti ve Verdiği Neticeler”, Folklor ve Edebiyat. İstanbul.

CAFEROĞLU, A. - AKPINAR, Y. (1976), Türk Dünyası El Kitabı IV, Azerbaycan Türkleri Edebiyatı. Ankara.

ÇOBANOĞLU, Özkul (2006), Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü, Akçağ Ankara.

DOERFER, Gerhard (1996), “İran’daki Türk Dili ve Lehçeleri ile Bunların Hayatta Kalma Şansı, III.

Uluslararası Türk Dili Kurultayı, s. 303-310, TDK yayınları, Ankara.

ERGİN, Muharrem (1972), Türk Dil Bilgisi, İstanbul, XXVIII+407 s. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 785.

EFENDİYEV, Paşa (1981), Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyatı, Maarif Neşriyatı. Bakı

GÜNAY, Umay (1992), Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Akçağ Yayınları, Ankara.

KOBOTARİAN, Nabi (2007), Âşık Yedullah ve Şikâri Destanı, “II وارلیق آذربایجان آشیق ادبیاتی II”, Varlık, Tahran. 146. sy. 41-49. s. Kültürel Türkçe-Farsça Süreli Yayın

KOBOTARİAN, Nabi (2013a), Tebriz Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı, Adana: Karahan.

KOBOTARİAN, Nabi (2013b), İran Azerbaycanı Âşık Destanları I, Şikâri Destanı, Ankara: TDK yayınları.

KOBOTARİAN, Nabi (2015), Tebriz Âşıklık Geleneğinde Destan Söyleme, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ocak 2015, 910 sayfa.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat (1981), Edebiyat araştırmaları I,II, Akçağ, Ankara.

REİCHL, Karl (2002), Türk boylarının destanları, Çeviren Metin Ekici, TDK yayınları, Ankara.

SCHMİD, H. Achmed (1969), Büyük Azeri Şairi Molla Penah Vakıf'ın Dili, Türk Kültürü, 79 sy. 494-498. s. TKAME Yayınları.

SÜMER, Faruk (1992), Kara Koyunlular, Ankara, 170 s. Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi, No 49b.

TÜRK DİL KURUMU: Türkçe Sözlük (2011), 11. Baskı Ankara, XXXII+2763 s. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 549.

